

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

MEI
1956

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

29e JAARGANG
Nº 5

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 61, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

EXCURSIE ZONNENBURG EN MANENBORG

Het bestuur van Oud-Utrecht nodigt leden met hun introduc e's uit tot deelneming aan een excursie naar de bolwerken van Zonnenburg en Manenburg te Utrecht.

De excursie is vastgesteld op **zaterdag 19 mei**. Verzamelen om 14 uur einde Nieuwe Gracht bij de Abstederbrug. Kaarten kunnen afgehaald worden bij de Nederlandsche Handel Maatschappij, Janskerkhof 12, Utrecht, tegen betaling van f 0,25 per stuk. Dit kan geschieden tot en met 16 mei. Men kan deze kaarten ook bestellen door tijdig het bedragje over te schrijven op giro 11623 van de N.H.M.

Er kunnen niet meer dan tachtig personen deelnemen aan deze excursie.

Namens het bestuur,
Ir. J. D. M. BARDET, voorzitter.
Mr. N. B. TEN BOKKEL HUININK, secretaris.

LEZING VERVOER IN UTRECHT

Het bestuur der afdeling Utrecht van de „Nederlandsche Vereeniging van Belangstellenden in het Spoor- en Tramwegwezen” nodigt de leden van Oud-Utrecht uit tot het bijwonen van een lezing met lichtbeelden over de „Geschiedenis van het openbaar vervoer te Utrecht” door dr. J. H. E. Reeskamp. Deze lezing wordt gehouden naar aanleiding van het feit, dat dit vervoer thans vijftig jaar door de gemeente wordt uitgeoefend. De lezing vindt plaats op dinsdag 8 mei in een der bovenzalen van hotel Noord-Brabant, Vredenburg 3. Aanvang 20 uur.

UNIVERSITEIT EN MAATSCHAPPIJ.

De leden van „Oud-Utrecht” worden attent gemaakt op de tentoonstelling „Universiteit en maatschappij”, welke tot en met 19 mei te zien is in het Universiteitsmuseum, Trans 8. Het museum is geopend elke middag van 14 tot 17 uur.

ZONNENBURG EN MANENBURG

Van de 16e eeuwse bolwerken, die Utrecht eertijds bezat, zijn er nog drie gedeeltelijk overgebleven, namelijk Zonnenburg, Manenburg en Sterrenburg. Zonnenburg is gebouwd in de jaren 1551 en 1552. Manenburg volgde in 1553, terwijl weer een jaar later Sterrenburg verrees.

De stadsarchitect Willem van Noort ontwierp deze bolwerken. Hij maakte daarbij gebruik van de principia der Italiaanse vestingbouwkunde. Uit Italië zijn twee bouwsystemen bekend, doorgaans aangeduid als het oude en het nieuwe Italiaanse stelsel. De Utrechtse bolwerken zijn gebouwd volgens het oude stelsel. Dit kent kleine bolwerken, die niet onmiddellijk naast elkaar liggen maar hier en daar de stadsmuur onderbreken. Ze zijn vijfhoekig met stompe punten.

In het maandblad Oud-Utrecht, 16e jaargang no. 7 (juli 1941), hebben de heren W. H. Schukking en dr. G. C. Labouchere een uitvoerige beschrijving van Zonnenburg gegeven. Aangezien niet ieder deze publicatie bij de hand heeft, willen wij er enkele gedeelten aan ontlenen, die tevens ter toelichting dienen van de hierbij geplaatste tekening.

„In elke flank treffen we een dubbele gemetselde kazemat in twee verdiepingen aan, alle door zware gewelven overdekt. De toegangen of poternes (ook bij Manenburg nog aanwezig), uiteraard aan de achterzijde van het bolwerk, zijn met tongewelven overkluisd en bestaan uit:

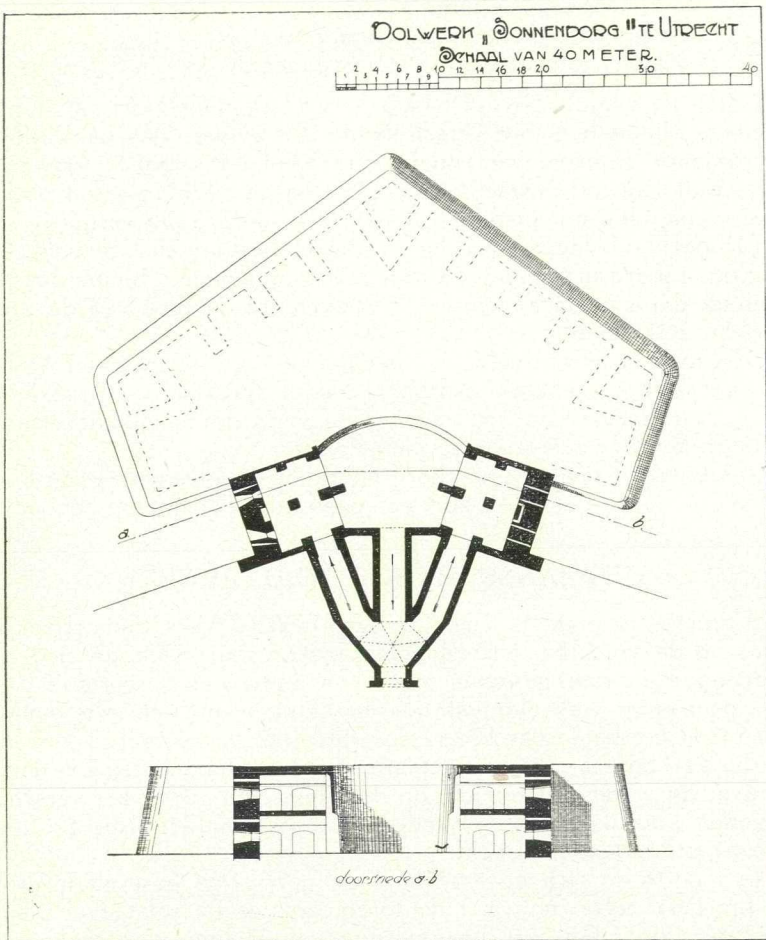
een midden-poterne, afdalend naar een geheel ommuurde, trapeziumvormige binnenplaats, van waaruit de vier beneden-kazematten te bereiken zijn en

twee zijpoternes, elk naar een paar boven-kazematten.

De poternes komen aan de stadszijde samen in een portaal, gedekt met een zesdelig ribgewelf; de ribben van dat gewelf zijn rechthoekig van doorsnede en rusten op knolvormige kraagstenen.

De frontmuren van de kazematten zijn 2 à 2.50 meter dik (bij Sterrenburg, waarvan slechts de zuidoostelijke helft van 't bastion met de kazematten en het daarop in 1564 gebouwde huisje, doch zonder de poternes over is, zelfs nog zwaarder). In deze muren zijn per kazemat naar alle waarschijnlijkheid aanwezig geweest: één schietgat voor kanon- en één daarnaast voor musketvuur, benevens twee smalle rookgaten erboven. Van achteren waren de kazematten open.

Voorts is aangegeven, hoe de bekledingsmuren der facen en flanken van het bastion versterkt waren, namelijk door contreforten of steunberen, welke vermoedelijk gemetselde bogen droegen, die de functie van aardbogen vervulden (besparing van metselwerk). Bij de opgraving van 1854 van een deel van de overblijfselen van

het toen reeds in het plantsoen bedolven bolwerk Sterrenburg, in verband met de verbreding van de singelgracht op de zuidwestelijke hoek der stad, zijn restanten van bedoelde contreforten te voorschijn gekomen. Met stippellijnen zijn ze in de tekening ingeschetst. (Op de tekening is duidelijkheidshalve de op het bastion gebouwde sterrewacht, met onderbouw, tegen de kazematten van de rechterflank weggelaten. Boven de flanken van Manenberg bevinden zich twee huisjes; het zuidwestelijke dagtekt uit de tijd van de oorspronkelijke bouw, het noordelijke is van 1564)."

Zonnenburg prijkte na zijn voltooiing met een gevelsteen, waarop een vergulde, vlammeende zon voorkwam, met dit onderschrift:

Sonnenborgh is mine naem,
Anno XV.LII was ick volmaeckt,
teghen den vianden aldus bequaem.

Tegen de vijanden is het bastion overigens nooit gebruikt. Reeds in 1587. Nadat het voor verschillende doeleinden was gebezigd in de volgende eeuwen, heeft men er in 1853 op initiatief van prof. Buys Ballot de Sterrewacht en het Meteorologisch Instituut gevestigd; laatstgenoemde instelling is in 1896 naar De Bilt verhuisd.

Ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan der Sterrewacht op Zonnenburg in 1953 is een geschrift uitgekomen, „Sonnenborgh” getiteld, dat tal van bijzonderheden over het gebouw van de Sterrewacht zelf bevat.

Ofschoon de bovenbouw van het bolwerk de oorspronkelijke bedoeling minder duidelijk zichtbaar maakt, spreken de vrijgebleven muren van het bastion nog zeer tot de verbeelding van de wandelaars op het lage pad langs het singelwater.

Daarentegen heeft Manenberg vooral in de gerestaureerde huisjes aan de noord-oostelijke kant een passender bebouwing gehouden.
de J.

HET JANSKERKHOF TE UTRECHT.

Wanneer men thans, met andere wachtenden samengeperst, staat op de vluchtheuvels van het Janskerkhof, en langs zich ziet voortjagen die onafgebroken reeks van bussen en auto's dan moet men over enige verbeeldingskracht beschikken om zich in te denken hoe tot in het begin der 17de eeuw ditzelfde verkeersplein was een vredig kerkhof, met bomen beplant, rondom door sloten begrensd, en over dit water met uitzicht op de tuinen van ver in het verschiep liggende huizen, een stuk vredige natuur temidden van het toen zich al uitbreidende Utrecht.

Van de thans zich daar bevindende gebouwen bestonden alleen de Janskerk zelve, nog met de toren, zonder de westgevel die in 1682 daar door Gijsbert Theuniszoon van Vianen werd gebouwd, zonder het aardige huisje van de hoofdwacht, maar wel in de plaats daarvan de St. Anthoniskapel, en met een aantal sindsdien afgebroken bijgebouwen en de pandhof.

En dan door de bomen heen de achtergevel van het Minrebroedersklooster, dat toenmaals op dit kerkhof nog geen uitgang had. En ten slotte, over de sloot die het kerkhof begrenste, een reeks klaustrale huizen.

Dan komt de hervorming, en hiermede dat typische zich inmengen van de burgerlijke overheid in zaken die tevoren slechts de kerkelijke overheid aangingen. Bijna geluidloos gaat het kerkhof over in verkeersruimte, en het eerste was wel het bouwen van bruggen over de omgrenzingsloot, waarmede het verkeer, zoals dit thans nog loopt, toen reeds zijn weg vond.

Maar hiermede was de burgerlijke overheid er nog niet, en herhaaldelijk doet men pogingen een verbinding tot stand te brengen tussen het Janskerkhof en de Voorstraat. Nadat in 1654 pogingen hiertoe waren mislukt, komt in 1658 deze verbinding wel tot stand, de Boothstraat, zo genoemd naar een der toen regerende bouwmeesters. Dat deze straat nooit is geworden de verkeersweg die men toen voor ogen had, is waarschijnlijk gevolg van het feit dat het verkeer nu eenmaal andere wegen kiest dan men op een plan uitstippelt; maar te betreuren is dit niet, want daarmede is deze Boothstraat gebleven een rustige onbedorven straat, met bebouwing van na 1658.

Wanneer nu allengs langs de grenzen van het kerkhof bebouwing gaat ontstaan, kan hiervan hetzelfde worden gezegd, het is alles bebouwing uit deze zelfde 17de eeuw, en met enkele uitzonderingen als een school, en de studentensociëteit, is de thans aanwezige bebouwing nog uit diezelfde periode. Het toeval heeft gewild dat bij deze ombouwing van het kerkhof veel toegevallen is aan een twaalftal zeer bekwame bouwmeesters, Ghijsbert Theuniszoon van Vianen en Frederick Matthijs van Lobberecht, en de tot heden nog onbekende bouwmeester van het pand waarin thans de Twentsche Bank is gehuisvest.

En wanneer wij thans, al wachtende op de bus, ons oog laten weiden over deze stille getuigen uit de 17de eeuw, dan valt er van bijna elk gebouw wel wat te vertellen.

Laten wij beginnen met het Minrebroedersklooster. Dit werd de zetel van de staten, waartoe het veel inwendige verbouwingen onderging. Doordat het stille kerkhof verkeersruimte werd, veranderde de gevel, die eerst slechts achtergevel was, tot voorgevel, en een nieuwe hoofdtoegang werd hier geprojecteerd. Men vroeg verschillende bouwmeesters een plan, welke tekeningen in het Gemeente-Archief nog zijn bewaard, en de keuze viel, terecht, op het plan gemerkt met een monogram V. En het is dr. Muller die reeds uitgevist heeft dat dit monogram mogelijk zou wijzen op Frederick Matthijs van Lobberecht.

Deze van Lobberecht was „der Staten Timmerman” en wat men nu zou kunnen vergelijken met genie-officier, tegelijkertijd civiel en bouwkundig ingenieur, een uitmuntend tekenaar, zoals uit die overgebleven tekening voor de hoofdtoegang van de statenkamer, het voormalige klooster, blijkt. Gaan wij de notulen der vergaderingen van gedeputeerden uit die tijd na, dan krijgen wij een aardig beeld van het werk van deze bouwmeester.

Zo zien wij hem beurtelings bezig aan huis Ter Eem, en aan de Hinderdam, dus aan de strategische punten der statengrenzen, aan het kerkje te Blauwkapel; hij bouwt een brug en een huis te Abcoude, een brug te Jutphaas, en zoal meer. Maar ook in de stad Utrecht is hij bezig. (Catharijneconvent, Bisschopshof o.a.), alles

in opdracht van de staten. Daarnaast heeft hij een uitgebreide praktijk.

Maar laten wij eerst nog eens bewonderen het mooie poortje aan de statenzaal, onze aandacht geven aan het fraai uitgevoerde beeldhouwwerk, en ook eens letten op de typische houding der heraldieke leeuwen, met op de achterpoten gekrulde staart. Want misschien is u bij een vroegere wandeling door de stad al eens opgevallen dat soortgelijke leeuwen voorkomen op de poort van de Bisschopshof in de Servetstraat. Inderdaad is ook deze poort door Lobberecht getekend, maar hier is het beeldhouwwerk, en ook de gehele uitvoering van de poort, inferieur vergeleken met de sublieme wijze van uitvoering van de hoofdingang der statenzaal. Men zou hieruit de conclusie kunnen trekken dat hij niet zelve hakte, en ook niet dit vak zodanig beheerste dat hij zijn wil dwingend de uitvoerder kon opleggen.

Er is nog een werk van Lobberecht aan dit Janskerkhof, en wel aan de zuidoosthoek, het gebouw waar thans de Nederlandsche Handel-Maatschappij is gevestigd. Dit is een toewijzing, op grond van de voor deze bouwmeester typische accoladeboogjes, en op grond van de dakvensters die geheel identiek voorkwamen op zijn eigen huis aan de Nieuwe Gracht, het pand waar thans de pharmaceutische inrichting is gevestigd, en dat in zijn oude glorie slechts is te genieten door een zeer mooie tekening in het Gemeente-Archief.

En dan stond er nog een derde werk van deze bouwmeester op het Janskerkhof, namelijk het Corps de Garde, en wel de eerste hoofdwacht, vermoedelijk noordoost van het koor gelegen. Nog in februari 1643 is Lobberecht hieraan bezig. Zeer kort daarna is deze hoofdwacht vervangen door een tweede, door Ghijsbert Theuniszoon van Vianen gebouwd, maar ook dit werd vrij spoedig weer vervangen door de derde hoofdwacht, nog bestaand, op de plaats der Anthoniskapel. Hierin zijn onderdelen gebruikt van de tweede hoofdwacht, en met name het wapen is uit de bouw van Ghijsbert Theuniszoon van Vianen. Vermoedelijk is het wapen, thans dat van de stad Utrecht zelve, veranderd; immers waarschijnlijker is dat dit het wapen der staten moet zijn. Dr. Haslinghuis heeft deze drie hoofdwachten op voortreffelijke wijze in het Jaarboekje van Oud-Utrecht (1954) beschreven, terwijl ik voor het verdere werk van Lobberecht wel mag verwijzen naar het artikel van W. Stoker in het Bouwkundig Weekblad.

Laten wij nog even wandelen naar de noordoosthoek van het plein en daar het gebouw bewonderen waar thans de Twentsche Bank is gevestigd. Een heel mooie staal van 17e eeuwse bouwkunst, waarvan nog steeds de bouwmeester onbekend is. Men heeft wel eens Jacob van Campen genoemd, maar mij persoonlijk lijkt dit niet waarschijnlijk. Ik zou het eerder willen toeschrijven aan een der medewerkers van Arent van 's Gravesande, en dan wel de me-

dewerker die ook hielp aan de Marekerk te Leiden. Maar ook Arent van 's Gravesande zelve sluit ik niet uit, immers deze had relaties in Utrecht, gezien zijn uitnodiging voor de Wittevrouwenpoort te Utrecht, een prijskamp die ten slotte door Pieter Post werd gewonnen.

Maar nu neem ik aan dat uw bus arriveert en een beschouwing van bouwwerken van Ghijsbert Theuniszoon stel ik dus uit tot een volgend artikeltje.

P. H. N. BRIËT.

KLEINE MEDEDELINGEN

Muntvondst te Amersfoort. Bij de verbouwing van een huis in de Nieuwstraat te Amersfoort in februari 1894 werd een voor de Nederlandse numismatiek bijzonder belangrijke vondst gedaan: bijna 12½ kg gouden en bijna 10 kg zilveren munten, vermoedelijk de omvangrijkste muntvondst ooit in ons land voorgekomen; bij telling bleek zij 3662 gouden en 2015 zilveren munten te bevatten. De Staat der Nederlanden zag van aankoop af en de rechthebbenden maakten de collectie voor f 21.676 te gelde. De munten kwamen in bezit van talloze verzamelaars in binnen- en buitenland.

Daar de zeer uitvoerige veilingcatalogi bewaard zijn gebleven, kon dr. H. Enno van Gelder, de directeur van het Kon. Penningkabinet aan deze muntvondst een studie wijden in het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 42, 1955, blz. 7-40. De onbekende oorspronkelijke eigenaar was geen verzamelaar, maar had een zeer belangrijk bedrag in de vorm van baar geld in kas. Hem interesseerde het vooral of het gangbare munten waren en wat de koers van ieder stuk was. Het grootste deel der munten moet omstreeks 1540 bijeengebracht zijn; de jongste daten van 1557, in welk jaar de spaarpot van de eigenaar in de tuin begraven zal zijn.

Uit soort en datering der munten leidt dr. Van Gelder gegevens af over de omvang van enkele veel voorkomende nederlandse muntsoorten en de circulatie van binnen- en buitenlands geld in het midden der 16e eeuw. De schrijver eindigt zijn beschouwingen „met een gewaagde, maar wellicht niet geheel waardeloze

hypothese”: de totale muntcirculatie in de Nederlanden omstreeks 1540 kan begroot worden op een bedrag van 18 miljoen gulden.

v. C.

Maalschap van Weede en Emmeelaar. Met de Erfgooiersmarke van Stad en Lande van Gooiland en de marke van de Gebuurten van de Dijk te Renen behoort „het zeer oud en voornam College van de Malen op het Hoogland, buiten de stad Amersfoort gelegen” tot de weinige marken die tot heden zijn blijven bestaan. Vroeger was dit laatste bekend onder de naam „de Maalschap van Weede en Emmeelaar”. In de aanvankelijk waarschijnlijk eigen vrije marke blijven later de abt van St. Paulus en het kapittel van St. Pieter te Utrecht zeggenschap te hebben. Zeven, op deze maalschap betrekking hebbende oorkonden (1282-1416) zijn afgedrukt in de Fontes minores medii aevi IV (Oorkonden betreffende een tiental marken), blz. 48-62, een uitgave van het Instituut voor middeleeuwse geschiedenis van de Utrechtse Universiteit (Groningen-Djakarta 1956).

v. C.

Joncker van Pallandt. Op blz. 30 van het in april verschenen maandblad zou ik een kleine correctie willen aanbrenge. Elisabeth van Culenborch, die eerst met Jan van Luxemburg getrouwd was en later met Antoine de Lalaing, heer en graaf van Hoogstraten, heeft zelf nooit kinderen gehad. De in het stuk genoemde Joncker van Pallandt was haar achterneef (zij was zijn oud-tante) Floris I van

Pallandt (1537-1598), die haar in 1555 na haar overlijden opvolgde. Zijn vader Erard overleed namelijk reeds in 1540.
v. d. V.

Kinderhuis Agnietenstraat. In het laatste nummer (april 1956) van dit maandblad blz. 33 citeert de heer v. L. uit mijn boekje over Utrecht (Heemschutserie): „Het westelijke deel van de gevel van de fundatie van Renswoude bedekte de gevel van het Kinderhuis tot aan de vroegere St. Agnietenkapel.” Hij noemt dit onjuist en puur fantasie en verwijst in verband hiermee naar het werk van Van Hengst over de fundatie van Renswoude, dat in 1890 verschenen is. Wanneer de Heer v. L. iets nieuwere lectuur gebruikt had, bijvoorbeeld het boek van dr. J. H. Adriani „Het Stads Ambachtskinderhuis”, 1941, had hij daar op blz. 243 kunnen lezen, dat de gevel van de westelijke vleugel van de fundatie van Renswoude inderdaad het gebouw van het Kinderhuis bedekte tot aan de kapel van het Agnietenklooster; achter deze gevel kwamen te liggen de ziekenkamer van de meisjes en de zomerkeuken, die tot het Kinderhuis bleven behoren. Ter verduidelijking zijn in dat boek bij de bijlagen twee plattegronden opgenomen van een gedeelte van het Kinderhuis vóór en na de bouw van de fundatie. Wat de verdere geschiedenis van het Kinderhuis en de fundatie betreft, kan ik het best verwijzen naar het bovengenoemde boek van dr. J. H. Adriani en naar het boek van dr. A. J. S. van Lier „De Fundatie van de vrijvrouw van Renswoude binnen de stad Utrecht”, dat vorig jaar verschenen is.

A. VAN HULZEN
Jaarboekje Niftarlake. Verschenen is het jaarboekje van „Niftarlake”, het oudheidkundig genootschap van de Vechtstreek en omgeving. In het geschrift staan ditmaal slechts enkele bijdragen

van strikt oudheidkundige aard. Zij zijn alle verzorgd door mgr. A. E. Rientjes te Utrecht. Deze geeft een beschrijving van een zilveren schotel, afkomstig van de Vrouwe van Guntersteyn te Breukeken, terwijl hij voorts mededelingen doet over de vroegere buitenplaats Spruytenburg onder Maarssen.

In een bespreking van het werk over zonnewijzers van P. Terpstra, vraagt mgr. Rientjes aandacht voor de zonnewijzers in het gewest Niftarlake aan Vecht en Angstel. Een pracht exemplaar bevindt zich op de buitenplaats Oostervecht bij Vreeland.

Het jaarboekje bevat een interessant verslag over de periode 1952-1955 van de Stichting commissie voor de Vecht en het oostelijk en westelijk plassengebied.

Vondsten te Elst. Wederom zijn te Elst bij Rhenen enige oudheidkundige vondsten gedaan. Het betrof hier een mooie stenen bijl waarvan de datering wordt geschat op plm. 1000 jaar voor Christus. De tweede vondst was een ijzeren kankonkugel uit de spaanse tijd.

Streekmuseum Rhenen. In de vier jaren die het streekmuseum te Rhenen bestaat, werd het alom in de lande bekend. In deze tijd kwamen er bijna 6500 bezoekers. Opmerkelijk was het echter dat onder dit aantal de Rhenenaren zeer slecht vertegenwoordigd waren. Wel dient men in het oog te houden, dat het museum slechts zes maanden van ieder jaar geopend is en dan nog maar gedurende twee dagen per week. Aldus lezen wij in een overzichtje betreffende het museum.

Men stelt zich voor in de zomermaanden een tentoonstelling te houden betreffende de geschiedenis van Frederik van de Palts, de „Winterkoning”, die in Rhenen heeft gewoond en aan wie de stad nog enige herinneringen bewaart.